

O dijalektici društvene baze i političke nadgradnje u socijalizmu

Wolfgang Fritz Haug

1.

*Pristup ovom pitanju ne treba da bude
ni ekonomistički ni političistički*

»Socijalizam i politički sistemi« — korisno je ovu temu izraziti marksističkim pojmovima.

Pitanje odnosa između društvene baze i političke nadgradnje u socijalizmu, između socijalističkih odnosa proizvodnje i države, izraženo je istorijskomaterijalistički. Sa stanovišta radničke klase i u svetlosti istorijske metode marksizma ovo pitanje se postavlja u perspektivi konačnog ukidanja države.

Aktuelnost ovako postavljene teme proizlazi iz gorućeg pitanja odnosa opštih zakonitosti prelaska u socijalizam i njegove izgradnje prema različitim nacionalnim i istorijskim osobenostima. »Politička nadgradnja« socijalizma rešava divergencije u pogledu puta u socijalizam. Ona i nije ništa drugo do konkretan oblik organizacije procesa podruštvljavanja.

Posmatramo dijalektiku dve nedijalektičke pozicije, ekonomizma i politizma.

Ekonomizam se u ovoj oblasti sastoji u tome što se podruštvljavanje u obliku podržavljenja i ustanovljenja planske privrede proglašava za nešto tako presudno da se zbog toga zanemaruje pitanje specifično socijalističkog oblika njegovog ostvarivanja, dakle pitanje sistema političkih oblika i prava. Političistička varijanta sastoji se u tome što se određena pravila i oblici političkog činioca proglašavaju bitnim dok se ekonomski činilac vrednuje kao sekundaran.

U obe pozicije, funkcionalne grupe društva stvaraju sebi ono što osećaju kao optimalan uslov. Ovde imamo »političare« i »ideologe«, a tamo neposredne organizatore i usmerivače procesa podruštvljavanja.

Ekonomizam u praksi označava politički sistem, potpuno potisnut u drugi plan. Upravo zato što politički činilac važi kao nebitan za socijalizam, spontano se pojavljuje kao valjana ona politička struktura koja neposredno odgovara usmeravanju ekonomskog procesa: vodeća struktura političkog činioca. Stalno pretila opasnost da se ona degeneriše u strukturu koja nije adekvatna primarno vođenju ekonomskog procesa nego onima

koji vode i njihovim spontanim interesima. Ekonomizam izbegava svaki politički elemenat koji bi mogao da dovede do destabilizovanja ekonomskog elementa. Politicizam u praksi označava buržoasku nadgradnju u bojama socijalizma. On ustanovljava »ideološko tržište«, koje odgovara interesima intelektualne robne proizvodnje.

Idolozi su skloni tome da slobodno ostvarivanje svojih interesa prodaju prosto kao slobodu.

U ekonomiji politicizam označava izbegavanje svakog razvitka koji bi mogao dovesti do destabilizovanja političkog sistema. Svaki revolucionarni preobražaj ekonomskih odnosa neizbežno dovodi do destabilizovanja političkog sistema.

Ekonomizam se odnosi prema svemu idološkom kao prema političkom. Teorijski, on ga degradira na običan »ideološki odraz« ili »izraz« odnosa proizvodnje. U praksi ovo shvatanje dovodi do toga da ideološki elemenat usmerava »političku« moć. U praksi se nikako ne pouzdaje u automatizam odraza, nego se taj »odraz« tako reći »naručuje«. Administrativno kontrolisan »odraz« služi kao instrument socijalne kontrole.

2.

Teorija o bazi i nadgradnji i izvođenje oblika političkog elementa kod Marxa i Engelsa

Marx i Engels su otkrili da političke sisteme treba shvatiti kao nadgradnju nad postojećom ekonomskom bazom. Za njih je u ovom odnosu, kao što je poznato, »baza« proces proizvodnje materijalnog života, onakav kakav je određen oblikom odnosa proizvodnje. Ovakvo shvatanje političke sfere kao nadgradnje nad ekonomskom sferom — ima genetski, funkcionalni i ekonomski smisao.

Genetski smisao teorije o bazi i nadgradnji može se ovako rezimirati na primeru države: država je nastala iz društva, te je prema tome, treba shvatiti sociogenetski. »Društvo« ovde znači u suštini: organizam proizvodnje i neposredno s njom povezani odnosi čovekovog života. Na osnovu rascepkanosti društva, u zrelijem obliku na osnovu njegove klasne suprotnosti, Marx i Engels shvataju državu kao »silu koja je proizašla iz društva, ali se uzdiže nad njim i sve više i više se otuđuje od njega« (Engels, MEW 21, str. 165). Ovo »nad« u pojmu »nadgradnje« ima ovde konkretno značenje nadređenosti, ostvarene pomoću aparata vlasti.

Funkcionalni smisao teorije o bazi i nadgradnji ističe *nužnost* nastanka: ova nadgradnja ima tu funkciju da obezbedi reprodukciju društvenih odnosa (time i odnose vladavine, uključene u njih). Nužnost ove funkcije naročito proizlazi iz onog rešavanja suprotnosti interesa, odnosno klasnih suprotnosti, koje ugrožava odnose društvene vladavine. Uz podršku aparata vlasti ustanovljavaju se, u ovom cilju, administrativni i ideološki aparati.

Ekonomski smisao teorije o bazi i nadgradnji odnosi se na očiglednu činjenicu da je *uslov* za nastanak i dalje postojanje takve nadgradnje postojanje viška proizvoda. Nadgradnja se hrani društvenim viškom proiz-

voda. Oblici u kojima nadgradnja prisvaja ovaj višak proizvoda u tesnoj su vezi sa oblicima u kojima nadgradnja vrši svoje funkcije. Mada dejstvuje u smislu održavanja društvenih odnosa vladavine (odnosa proizvodnje), nadgradnja se u izvesnom obimu mora osamostaliti u odnosu na celo društvo, »otuđiti« se od njega, kako to kaže Engels. Ovo određuje njenu osnovnu protivrečnost. Stoga stalno treba praviti oštru razliku između klasnog sadržaja i oblika nadgradnje.

Državni aparat definiše prostor, slobodan od nasilja i na određeni način regulisan, prostor koji je tobože okružen svojim oružanim organima i u okviru koga, bez nasilja i u skladu sa pomenutim pravilima kojima je on regulisan, treba rešiti društvene suprotnosti. Ovaj (»okruženi«), državnim aparatom definisani prostor nameće svoj oblik razračunavanjima među klasama. Tako nastali oblik razračunavanja nazivamo *političkim oblikom*. Marx i Engels su shvatali politički element kao jedan od glavnih oblika ideološkog. Oni su državu nazvali »prvom ideološkom silom nad ljudima«, prâvo drugom silom itd. Ovi oblici koji se oslanjaju na realne institucije određuju, u smislu koji su oni regulisali, svest i ponašanje društvenih individua. To su oblici u kojima ljudi prvi put postaju svesni društvenih suprotnosti i u kojima se one rešavaju.

Dakle, ideološki element ne treba shvatiti primarno kao oblik svesti; u svakom slučaju, on je sekundaran. Ovo nije izraženo u tom smislu da on neposredno odražava ono uobličavanje društvenih razračunavanja koje vrši nadgradnja. Kod države je naročito jasno kako ona u slučaju »izgreda« definiše oblik rešavanja konflikata i prisiljava na njega.

Ipak, sav ideološki elemenat određen je zajedničkom »idealno« shvatljivom osnovnom strukturom: obrtanjem veze baza-nadgradnja. Svest, ideja, pravilo itd. fungira u ideološkom elementu kao nešto primarno, a ne kao sekundarno, kao aksiom, a ne kao nešto izvedeno. Uzeto precizno, ovo je u suštini pogrešno. Ipak, utoliko ideološka svest nije samo pogrešna svest, jer ideološko izvrtanje je realno, karakteristično za način funkcionisanja svake nadgradnje koja proizlazi iz klasne rascepanosti društva. Mada u suštini izvedena, nadgradnja fungira kao nadređena, otuđena sila. Ona se javlja kao samostalna, a ne kao osamostaljena. To je pojavni oblik osnovne protivrečnosti.

3.

Prolazna nužnost socijalističke države

Može li postojati socijalistička, revolucionarna država? Socijalizam je stvarna akcija i pokret masa. Ukoliko je država određena »izmeštanjem« iz društva onih aktivnosti koje su usmerene na celinu, socijalistička država postaje problem.

U nacionalnoj i internacionalnoj klasnoj borbi uništava se pokret bez centralizovanja i discipline. Njemu su potrebne institucije. Potrebna mu je partija i država. Prelaz u socijalizam javlja se pre svega kao izlaženje politike iz okvira uskog buržoaskog kanalisanja. Ona postaje nadležna za

ekonomski elemenat koji je nju upravo svrgao u građanskom društvu, isto onako kao što se svo zbivanje u društvu sad javlja kao političko.

Ovaj proces bi se mogao izraziti i obrnuto: u osnovi ovog proširivanja političke kompetencije na sve i svakog leži u stvarnosti nova kompetencija društvenih proizvođača za proizvodnju. U revolucionarnoj aktivnosti masa ukida se oblik političkog, ono što je institucionalno izmešteno iz društva ponovo se usvaja u društvu proizvođača.

Kao revolucionarne aktivnosti proizvođača, pre svega radnika i seljaka, ove aktivnosti nemaju nikakav specifično »politički« oblik (nasuprot društvenom). Izmeštanje iz društva, suprotnost u odnosu na ono što je neposredno društveno, određuje politički elemenat.

Nužnost socijalističke države zavisi pre svega od razvitka klase industrijskih radnika i njihove »političke« tradicije i organizacije. Ukoliko je slabija ili amorfija radnička klasa, utoliko je veća važnost političkog aparata, odvojenog od nje. Ukoliko je veća politička i internacionalna rascepanost, utoliko više nužnost države postaje imperativ. On je srž političkog sistema. Način na koji se ona stvara zavisi u velikoj meri od nacionalnih osobenosti. Na primer, narod koji je u prošlosti pružio masovan otpor fašizmu proizvešće različite oblike od naroda čija je prošlost žigosana fašizmom koji nije u njemu pobeđen, već spolja, od strane tuđih naroda.

Protivrečnost buržoaske države je u tome što je ona klasna vladavina u obliku političke integracije.

Protivrečnost socijalističke države je u tome što je ona država radnika i seljaka u obliku aparata, osamostaljenog u odnosu na radnike i seljake.

U kapitalizmu država postaje sve važnija. Ona se mora sve više uplitati u ekonomske veze.

U socijalizmu država najpre postaje važnija nego ikad, njena kompetencija se širi na sve. Ali, prvo, socijalistička država se oslanja na radbenike, u odnosu na koje se u isti mah osamostaljuje, i to je njena protivrečnost, i, drugo, njena nužnost je prolazna. Socijalističku državu mora da uništi njen vlastiti uspeh, kaže Brecht.

Trebalo bi ispitati da li je možda takozvani »staljinizam« bio nesavladan oblik rešavanja osnovne protivrečnosti svake socijalističke države. U svakom slučaju, »kult ličnosti« nije bio odlučujući problem. Oko Lenjinove ličnosti želeli su da stvore »kult« zato što su, kao retko kad u istoriji, odlučujuće stvari zavisile od njegove ličnosti i od njenih stvarnih sposobnosti. Slično ovome i druge revolucije su takođe stvorile važne ličnosti. Osobnost Lenjina i drugih ličnosti osnivača socijalizma sastojala se pre svega u tome što je on bukvalno »ubedljivo« integrisao protivrečnost centralne, relativno samostalne instance moći i njenog aparata, s jedne strane, i njene masovne i klasne baze, s druge strane. Kad je umro, pokazalo se da ta »ubedljivost« nije bila institucionalizovana.

Možda »staljinizam« treba shvatiti kao nacionalno osobenu »drugu genu« socijalističke države« (s koliko god gorčine upotrebljavali ovaj pojam ovde), određenu istorijskim okolnostima. To je bio teorijski oblik — ne po svojoj formi već po svom sadržaju — neizbežnog odvajanja i nadređivanja

države. Da bi postala sila nad društvom, država se mora suprotstaviti društvu. Stvarna snaga socijalističkog društva može biti i njena slabost: još ne političko, samosvesno, ali nekoordinisano delanje masa.

Nigde nije potrebno toliko dijalektike koliko u odnosu prema socijalističkoj državi.

4.

O uzajamnom dejstvu političke nadgradnje i razvitka baze

Socijalistički odnosi proizvodnje nisu statični. Od njih treba tražiti da budu odnosi u kojima će revolucionarni proces dovesti do besklasnog društva kao cilja. Stoga »političke sisteme« uvek treba koncipirati kao »delimične sisteme« u okviru tog istog procesa. Ako je dozvoljena paradokсна formulacija, moglo bi se govoriti o »prolazno dominantnim subsistemima«. Jer nadgradnja je uvek u istj mah i nadređena i podređena (mada u različitom pogledu). Tema »Socijalizam i politički sistemi« može se marksistički obrađivati ako se obrađuju obe strane u njenoj dijalektici. Ovaj odnos je »asimetričan«: država je u određenom pogledu nadređena društvu, ali na kraju krajeva ona u svim svojim mogućnostima delanja ostaje podređena delovanju društvenih zakona.

Ako je u razmatranju »političkih sistema socijalizma« centralno pitanje *način* na koji se odvija proces podruštvljavanja, onda taj način treba (da se ne bismo izgubili u iluzijama) tretirati stalno u zavisnosti od socioekonomskog objekta.

Obrnuto, postizanje određenih socioekonomskih ciljeva uslovljeno je konkretnim »političkim« *načinom* njihovog ostvarivanja.

Ovo prvo je Lenjin jasno sagledao kada je, posle određenih iluzornih pokušaja da, ne poštujući socioekonomske zakone, stvori neposredno »socijalističku politiku«, konstatovao: »Crna berza«, koja je nastala iza leđa »socijalističkih političara« kao odgovor na njihove mere, predstavlja politekonomistu od koga treba učiti. (Na žalost, usled preovladavanja trijumfalističke istoriografije, neobično poučna sovjetska istorija još je u znatnoj meri neiskorišćena).

U ono drugo smo se nedavno upečatljivo uverili u čileanskom razvitku, kako u pogledu velikog značaja političkih i jurističkih oblika i institucija, tako i u pogledu represivnog državnog aparata. Skoro svi elementj političkog sistema i državnog aparata odigrali su specifičnu ulogu u kontrarevoluciji. Ako dođe do zastoja u revolucionarnom procesu u socijalizmu, dominiraće jedinstvo dva suprotna oblika: povezanost državnog oblika, koji određuje celinu, sa oblicima vrednosti, koji oposreduju ekonomski element. Državni oblik društvenog delanja i oblici vrednosti imaju ovu zajedničku crtu: i jedan i drugi počivaju na »izmeštanju« i »transpoziciji« društvene prakse iz sfere svesnog društvenog delanja. U onoj meri u kojoj dolazi do zastoja u pokretu masa u socijalizmu odnosno u kojoj se on raspedeljuje i iscrpljuje u državno definisanom obliku političkog i u obliku ekonomskog

elementa, određenog oblicima vrednosti, kao i u privatnoj sferi, u toj meri se socijalizam vraća buržoaskim oblicima. U buržoaskim oblicima on ostaje u presudnom pogledu podređen buržoaskom društvu: u pogledu »subjektivnog faktora«, koji ono silinom prirodne snage mobilise u obliku privatnog egoizma.

Buržoasko društvo je »proizvodno« — u granicama svoje osnovne protivrečnosti i nesavladanog kolebanja između polova konjunktura i krize — zahvaljujući »drugoj prirodnoj sili« ekonomskog pritiska i zahvaljujući strasnoj pohlepi privatnog egoizma. Dakle, efektivnost kapitalizma zasniva se na odnosima i pogonskim snagama koje socijalizam odmah eliminiše. Kapitalizam je toliko jak upravo zahvaljujući tome što je slobodan od planiranja, zajedničnosti i solidarnosti. Stoga, apologete kapitalizma smatraju da je njegova efektivnost ugrožena tamo gde on u cilju svoje stabilizacije pravi ustupke reformizmu. Po njima, ovi ustupci socijalnom obezbeđivanju individua dovode do »sklonosti ka socijalnoj državi« i slabe »princip učinka«. U tome su oni donekle u pravu: slabljenje i stabilizovanje idu ovdje u izvesnom obimu uporedo.

U oblicima koji su adekvatni kapitalizmu socijalizam je podređen kapitalizmu. To važi i za oblike nadgradnje. Kapitalistički odnosi bacaju — da upotrebimo upečatljiv izraz Marxa i Engelsa — svoju »ulepšanu senku« na nadgradnju. Varljiva je iluzija izvesnih »istinskih socijalista« da mogu etablirati socijalizam kao postojanje u obliku takvih »lepih senki«. Razumljiv je, mada se ne može opravdati, pokušaj određenih grupa ideologa da gaje iluziju o takvim »lepim senkama«. Ipak, bilo bi iz osnova pogrešno »građanska prava« individue shvatiti kao čisti »privid«. To isto važi i za druga prava koja garantuju određene slobode u smislu nezadiranja državne vlasti, kao što je recimo sloboda nauke. U socijalistički dalje razvijenom obliku takve garancije imaju, između ostalog, tu važnu funkciju da onemoguće da »političke« ili »društvene« mere prekrše zakonitosti razvitka ličnosti, naučnog procesa itd. Tu su mnogi problemi nerešeni. U fazi socijalističke državnosti »politički sistem« će nužno biti onaj koji institucionalizuje takve garancije. Veliki problem je ne samo verbalna garancija socijalističkog legaliteta u celini; često je još veći problem unutrašnji legalitet partije kao elemenat koji povezuje društveni sistem i politički sistem.

Povezanost unutarpartijskog i općedruštvenog legaliteta do sada je vrlo malo ispitana. Dalje, marksistička teorija još ne može dovoljno da shvati norme takvog legaliteta. Neprihvatljivo je vraćanje na staru ideologiju o »neotuđivim večnim pravima i idealima« koji su zamišljeni kao nešto što stoji iznad čoveka. To su Marx i Engels nazvali »Idealizovani oblici« društvenih odnosa.

Ideološki oblik normi političkih sistema ne može se teorijski odstraniti. Istina, njegov tobožnji karakter večnosti nije ništa drugo nego privid. Ali ovaj privid postoji u stvarnom obliku socijalnog sistema vladavine. Nervni čvor, koji određuje ideološki karakter političkih normi, jeste njihovo ostvarivanje, odlučivanje o njima i kontrola njihovog poštovanja. U kritici buržoaske ideologije marksistička teorija *objašnjava* samo skriveno poreklo iz klasne strukture, ali ona samo teorijski razara privid a ne može da ga odstrani u njegovoj društvenoj stvarnosti. U odnosu na socijalističke

norme, uopšte se samo *postulira*, odnosno u sporu iznosi postulat protiv postulata. U stvarnosti može postojati samo jedna stvar koja spaja marksističku teoriju i socijalistički postulat: više ne samo interpretatorsko izvođenje normi iz društvene baze («u krajnjoj instanci»), nego njihovo realno izvođenje iz socijalističke baze, dopunjeno kontrolom »baze« nad »nadgradnjom«.

Celokupna marksistička teorija — ukoliko ona treba da bude teorija društvenog delanja u socijalizmu — greši utoliko ukoliko se sputava ovaj nervni čvor ne samo sadržajnog nego i *formalnog klasnog stanovišta* »socijalističke nadgradnje« tj. njenog zasnivanja i kontrole od strane »socijalističke baze«. S druge strane, istina je da određene državne funkcije u socijalizmu postaju važnije, nego ikad ranije. Ali težeći da uklone »otpor« ili »faktor poremećaja« u vidu kontrole baze, one bi u isti mah potkopale efikasnost svoje vlastite rukovodeće delatnosti. Nisu samo ideali slobodne diskusije ti koji se ruše kad se sputavaju procesi diskusije, nego se krše u prvom redu zakonji socijalnog procesa učenja, naročito naučnog procesa i svesnog prihvatanja društvenih ciljeva u redovima trudbeničkih masa. Ono što danas nedostaje — to je jedan Gramsci socijalističkog društva koji bez šematizma, ali i bez napuštanja naučno-marksističkog stanovišta ispituje realnu povezanost dejstva socijalističkih društava, uzimajući posebno u obzir fenomene prelaska »između« baze i nadgradnje, koji omogućavaju realni spoj.

5.

Ukidanje države u komunističkoj perspektivi

Marksisti vide socijalističku nadgradnju očima baze tj. sa stanovišta radničke klase. (I marksisti »u nadgradnji« mere se merilima baze, inače postaju paraziti).

U pogledu političke nadgradnje važi još stav Marxa i Engelsa: »Radnici ne mogu ostvariti svoju ličnost a da ne ukinu državu«. Stoga, marksisti vide političku nadgradnju u perspektivi ukidanja države.

Taj stav Marxa i Engelsa postaje apsolutno pogrešan ako se apsolutizuje. Jer za organizaciju razvitka koja može dovesti do ukidanja države (i do potpunog razvitka ličnosti radnika) potrebna je opet država.

Stoga, marksisti neće smatrati svojim ciljem ukidanje države; ovo ukidanje oni shvataju kao posledicu svoga cilja koji je ukidanje besklasnog društva. Kao što je država proizašla iz rasepkanosti društva, tako i sa ukidanjem te rasepkanosti iščezava njena nužnost. Društvo (udruženih proizvođača bez klasa i privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju), koje samo sebe određuje, ponovo usvaja one funkcije društvenog života koje su izvučene, »izmeštene« iz društva i transportirane u političku, jurističku, religioznu itd., ukratko u ideološku sferu. Ideološke sile bivaju ukinute ili zamiru. U onoj meri u kojoj čovek — da se izrazimo Engelsovim rečima — »više ne samo misli o sebi nego i upravlja sobom«, u toj meri nestaju sve odvojene rukovodeće instance izvan i iznad društva. Društvo koje samo sebe određuje stvoriće za takve funkcije svoje vlastite društvene organe.

Radi orijentacije je važno izoštriti pogled za prelazne pojave. Lažna je oštrica onog ili-ili procesa upravo linije razvitka. Postojeća socijalistička društva ili ona koja su na putu u socijalizam pokazuju mnogostruke fenomene prelaska u komunizam. (S druge strane, visoko razvijena kapitalistička društva pokazuju fenomene »prelaska« u socijalizam koji su često — kao i mnoge socijalističke institucije — stvoreni svesno s namerom da se zaustavi radnički pokret). Naoružavanje celokupnog osoblja u preduzećima je — nasuprot postojanju odvojenog državnog vojnog aparata — neposredno društvena mera. Isto to važi i za ustanovljavanje »društvenih sudova« koji jedan deo pravnog aparata vraćaju u društvo. Opet, nikako ne treba formalistički posmatrati one ekonomske oblike vrednosti koji su preuzeti od buržoaskog društva i stavljeni u službu planske privrede. Lenjin je sa svim tačno zapazio da njihov karakter kao oblik vrednosti slabi u toku razvitka planske privrede. Robni karakteri gube donekle u snazi. Ako je na početku prelaska od buržoaskog društva u socijalističko sve po svojoj mogućnosti (a po pravilu i stvarno) roba, tj. može se kupiti, — sad sve više područja (čovekovo telo, njegova radna snaga, zdravlje, obrazovanje, kultura) izmiče robnom obliku.

Insistirati na fenomenima prelaska nipošto ne znači da se pretpostavlja miran, evolucionij tok stvari. Taj proces se odvija koliko protivrečno toliko i različito u svakoj zemlji.

Marksistička strana (u Nemačkoj pre svega Wolfgang Harich) danas pokreće pitanje da li se, s obzirom na zaoštavanje ekoloških problema, s obzirom na sve veće ekonomsko zloupotrebljavanje resursa i sfere ljudskog života u celini, možda može smatrati da perspektiva komunističkog društva izobilja spada u carstvo iluzija. Ali za ovu perspektivu vezana je perspektiva ukidanja države. Ovo pitanje je veoma ozbiljno. Ali da li je ono dobro postavljeno? Ako se pretpostavi, kao što to čini Harich, da i dalje postoje partikularni interesi i borbe za raspodelu, onda se takođe javlja kao nužnost ovekovečavanje državnog aparata prinude, institucionalizovanog nad društvom. Odlučujuće je pitanje da li i samo društvo vlada oblicima svoje »razmene materija s prirodom« (dopunjenim njegovom »socijalnom razmenom materije«), umesto da ti oblici njime vladaju (nešto slično piše Marx na završetku prve glave *Kapitala*).

Da li će društvo naučiti — tj. razviti potrebne materijalne osnove i načine ponašanja — da svesno i planski dela u skladu sa nužnostima proizvodnje? Ako bi se na ovo pitanje moglo odgovoriti potvrdno, Harichova prognoza bi bila lišena osnove. Ali davanje odgovora na takva pitanja nije stvar teorije nego izmene sveta.